

STEFAN ZWEIG'İN “SATRANÇ”I...

“Bütün yalnızlar gibi özgür ve bütün özgürler gibi yalnız...”

Stefan Zweig

Yazı
İbrahim BERKSOY
(ME'91)

1. Bir yazarın hayatından satırbaşları

Zweig'in doğumu klasik romanların açılış cümlesi gibidir: “28 Kasım 1881'de ailenin ikinci erkek çocuğu olarak Viyana'da dünyaya geldi. Dadılar ve mürebbiyeler ile büyüdü.” Okul yılları tatsızdı. Yazmaya eğilimliydi. Henüz lise öğrencisiyken dönemin şehir gazetelerinde şairleri yayımlandı.

20 yaşındayken Viyana'nın etkili gazetelerinin birinin kültür-sanat bölümüne kabul edildi. Artık yazıları gazetenin birinci sayfasında yayımlanıyordu. Bunun üzerine “aile meclisi”nde Zweig'in üniversitede okumasına ve doktor unvanı almasına karar verildi. Viyana Üniversitesi'nde üç yıl boyunca Felsefe ve Yazınbilim okudu.

Sonra Berlin'e gitti. Daha fazla özgürlük, daha fazla enginlik arayışındaydı. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşleri* ile Berlin'de tanıştı. Oysa o yılların Almanya'sında ne Dostoyevski tam olarak biliniyordu ne de onun ölümsüz eseri *Karamazov Kardeşler*.

1902 yılının sonunda Berlin'den Viyana'ya dönüp henüz 23 yaşındayken Viyana Üniversitesi'nden Felsefe Doktoru unvanı aldı. Böylelikle “aile meclisi”nin kararının gereğini yerine getirmiş oldu. Doktorasını tamamladıktan hemen sonra Paris'e gitti. Paris'teki gündelik hayat onda derin izler bıraktı. Kendi hayatının uzağında, caddelerde, sokak aralarında, meydanlarda, loş ışıklar altındaki otel odalarında yaşanan gündelik hayatlara dair pek çok gözlem yapma olanağı buldu.

1904-1914 yılları arasında deyim yerindeyse “göçebe” hayatı yaşadı. Viyana ile Avrupa, İngiltere ve Amerika arasında adeta mekik dokudu. Zengin bir ailenin oğlu olduğundan o yıllarda Paris'te ve gittiği her yerde rahat (komformist) bir hayat yaşadı. Ama o “rahat” yıllar, aynı zamanda, 1942 yılında Brezilya'nın Petropolis şehrinde son bulacak olan “yersiz yurtsuz” bir hayatın da başlangıcı olacaktı.

1914'te Belçika'dan Viyana'ya döndüğünde savaş (1. Dünya Savaşı) başlamış, yakın zamanda döndüğü Belçika'ya Alman askerleri tanklarla, toplarla girmiş, Viyana'daki gençler bu “savaş macerası”na gönüllü olarak katılmak, olan biteni “yerinde” izlemek için askerlik bürolarının önünde uzun kuyruklar oluşturmuştu. Neredeyse “çoşkuyla” karşılanan bu savaş çığırkanlığı karşısında olabildiğince sakindi Zweig. Başlangıçta “Avusturya ve Almanya arasındaki “kılıç kardeşliği”nin gücüne inanıyor, bu birlikteliği destekliyordu. O yıllarda yüksek rütbeli bir subay aracılığıyla Viyana Savaş Arşivi'nde bir iş buldu. 1915'te Galiçya cephesine gitme emri aldı. Trenle Galiçya'nın içinden geçerken savaşın geride bıraktığı yıkımı kendi gözleriyle gördü. Yolda pek çok yaralı ile karşılaştı. Bir papaz şöyle diyordu: “67 yaşındayım, pek çok şey gördüm. Ancak insanlığın böylesi bir cinayet işleyebileceğini asla mümkün zannetmezdim.” Artık savaştan nefret ediyordu. Bu duygu ve düşüncelerini, sıcağı sıcağına, 1915 yılına ait günlüklerine yansıtıyordu.

Savaş çığırkanlığı yapan toplumun çoğunluğunu karşısına aşmak pahasına savaş karşıtı olduğunu yazıyordu günlüklerinde ve gazetelere yaptığı açıklamalarda. O dönemde Avusturya'da savaşa karşı olmanın, savaş karşıtı düşünceleri açıklamanın hem ağır cezaları hem de dışlanmayı/yalnızlaştırılmayı göze almak demek olduğunun kuşkusuz bilincindeydi.

Savaş bittikten sonra da savaş karşıtı düşüncelerini açıklamayı sürdürdü. Pek çok yazar, şair ve bilim insanı savaş çığırkanlığına devam etse de Zweig düşüncelerinden vazgeçmedi, bildiği doğruları açıklamaktan geri durmadı.

Savaştan sonra evlendi ve kendisini yazmaya verdi. Bu dönemde yazdığı biyografiler eşsizdir. Yazdığı biyografilerle ülkeler arasındaki dünün düşmanlıklarının aşılmasına, geleceğin özgürlükçü ve aydınlık dünyasına kendince bir kapı aralamak istedi. Balzac, Dickens, Dostoyevski ve Tolstoy biyografileri bu dönemin ürünlerindedir.

En verimli olduğu dönemde Almanya'da faşist Nasyonal Sosyalist parti iktidara geldi. İktidarı ele geçiren Naziler, savaş karşıtı olan yazar, şair ve bilim insanlarına karşı “tez elden” topyekün bir “savaş” başlattı. Bu değerli düşünürlerin, “Alman olmayan” yazarların eserleri 10 Mayıs 1933'te, Berlin sokaklarında, herkesin gözü önünde, “ayın”ı andıran “yakma töreni”yle yakıldı. Yanıp kül olan kitaplar arasında Zweig'in kitapları da vardı.

Zweig, “Kıta Avrupası”ndan ümidini artık tümüyle kesmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın yıkımını yaşayıp gören yazar, aradan 25 yıl geçtikten sonra bu kez 2. Dünya Savaşı'nın başlamasına tanık olacaktır. Eşiyle birlikte önce İngiltere'ye oradan da Amerika'ya gider. Oradan da hayatının son durağı olacak olan Brezilya'ya giderek orada Petropolis kentine yerleşir. Huzursuzluk, burada da peşini bırakmaz. Nihayet 1942 yılının 23 Şubat günü ardında Petropolis Belediye Başkanına hitaben yazılmış bir mektup bırakarak eşiyle birlikte intihar eder. O gün Zweig evde soda şişelerinden birinin içine “Veronal” adlı bir zehir katar ve bu zehirli sodadan 3 büyük yudum içer. Sonra şişeyi eşine uzatarak “Yanıma gelmek arzusundaysan eğer bunu istediğin zaman yapabilirsiniz...” der. Eşi, Zweig'a dönüp ona son olarak “Beni seviyor musun?” diye sorar. Zweig, “evet” der. Bunun üzerine eşi soda şişesinin geri kalanını içer ve çiçekli elbisesiyle Zweig'in yanına uzanır...

İntiharının ardından arkadaşı Thomas Mann sitem dolu duygularla şunları yazar: “*Yine bizden biri büyük dünya yenilenmesi karşısında yelkenleri suya indirerek, iflas bayrağını çekerek intihar etti. Ezeli düşmanlarını sevindirmek zorunda mıydı? Bununla meşgul olamayacak kadar bencildi?*”

Zweig'in 1881'de zengin bir ailenin ikinci erkek çocuğu olarak başlayan “rahat” hayatı, Avrupa'da patlak veren iki büyük dünya savaşı arasında yurdundan uzakta, çeşitli ülkelerde yersiz-yurtsuz, mutsuz, köksüz, gövdesiz, çekilmez bir hayata dönüşür. Yer yer Nazizme karşı sessiz kalmakla, boyun eğmekle, kaçmakla, dahası işbirlikçilikle suçlandığı olur... Zweig'in elbette tüm bunlara verilecek cevabı, söylenecek sözü vardır. Yaşadıklarına dair söylenecek sözlerinin bir kısmını bana göre ölümünden önce yazdığı son romanı *Satranç*'ta söylemiştir. *Satranç*, bir anlamda, yazarın, kendisine sürgün hayatı yaşatanlara, kendisini dışlayanlara, yok sayanlara, hiçliğe sürükleyenlere, Faşizmin insanlık dışı yüzüne karşı söylenmiş edebi bir söz sanatıdır.

2. Zweig'in “Satranç”ı

Zweig, satranç oyununa yabancı biri değildi. Salzburg'da geçirdiği sessiz sakin günlerden beri ara sıra satranç oynar, böylelikle dünya işlerinden bir an olsun uzaklaşmış olurdu. Yıllar sonra yerinden yurdundan uzakta Brezilya'nın Petropolis şehrinde hayatının geri kalanını sürerken kendine bir satranç kitabı almış ve eşi ile birlikte büyük ustaların turnuvalarına katılmıştı. *Satranç* (Schachnovelle) romanı (ya da anlatısı, “novella”sı), bir anlamda, yazarın yıllar öncesinden son günlerine değin süren satranç merakının bir ürünüdür. Zweig'in ölümünden önce yazdığı son roman olarak bilinir *Satranç*.

Roman ilk kez 250 adet olarak 1942 yılında Buenos Aires'de basılır. Ölümünden sonra 1944'te New York'ta İngilizce olarak yayımlanır. Zweig'in *Satranç* adlı kısa romanı, -yazarın hayat hikâyesini bilenler için- ölmeden önce hayata bırakılmış bir “veda mektubu” olarak da okunabilir.

Hikâye, New York'tan Buenos Aires'e giden bir geminin limandan okyanusa açılmasıyla başlar. Geminin yolcuları arasında ünlü dünya satranç şampiyonu Mirko Czentovic de bulunmaktadır. Geminin diğer bir yolcusu da McConnor adlı yenilgi tanımayan hırslı bir satranç oyuncusudur. Uzun gemi yolculuğu boyunca Mirko Czentovic para karşılığı satranç maçları yapmaktadır. McConnor, sahip olduğu parası sayesinde dünya şampiyonuyla maç yapmayı başarır. McConnor'un dünya şampiyonu karşısında birkaç kez yenildiği maç serisinin son maçında, *birden* bir el McConnor'un kolunu tutar ve ona *doğru* hamleyi söyler. McConnor'a bu *doğru* hamleyi yaptıran el, tıpkı Kafka'nın “Josef K.”sı gibi, isimsiz bir doktorun, *Dr. B'nin* elidir. Dr. B, İkinci Dünya Savaşı zamanında kapatılmış olduğu tecrit odasında (otel odasında), bir sorgu subayının paltosunun cebinden şans eseri çalmış olduğu *satranç* kitabındaki 150 oyunu tüm ayrıntısıyla ezberlemiş, bu sürede usta bir satranç oyuncusuna dönüşmüştür.

Kader, aynı uzun yüzyılda yaşayıp da hayatlarında bir kez bile karşılaşmamış, “ayrı dünyaların” iki ayrı satranç ustasını okyanusta seyir halindeki bir gemide 64 karelik bir satranç tahtası etrafında *buluşturur*. Bu buluşma, iki satranç oyuncusunun 64 karelik bir satranç tahtası etrafında buluşmasından daha derin bir buluşmanın hikâyesidir aslında. Belki de uzun sürmüş bir yüzyılın (20. yüzyıl), bir çağ yangınının hikâyesi ya da “muhasebesi”... Bir büyük “hesaplaşma” da denilebilir; tarafları tarihe karışmış bir büyük “hesaplaşma”...

“Novella” (anlatı, uzun öykü) türünün tipik özelliğidir: Anlatı kısa ve etkileyicidir. Hemen her şey nedensizce, birdenbire ve tesadüfen meydana gelir...

Anlatı gereği, ünlü dünya satranç şampiyonu Mirko Czentovic ile soyadının baş harfinden başka bir şey bilmediğimiz Dr. B, kaçınılmaz olarak karşı karşıya gelecektir. Bu iki tutkulu satranç oyuncusundan yola çıkarak Zweig satranç oyununun belki de bugüne değin yapılmış en ilginç tanımlarından birini yapar. Tanım, tıpkı karelerinin “siyah-beyazı” gibi karşıtlıklar üzerine kurulmuştur: “*Hem çok eski hem de yepyeni, düzeneği hem mekanik hem hayal gücüne bağlı, hem sabit geometrik bir alanla sınırlı hem de bileşenleri sınırsız, hem sürekli gelişen hem de kısır, hiçbir şeye götürmeyen bir düşünme, hiçbir şeyi besaplamayan bir matematik, yapıları olmayan bir sanat, maddesi olmayan bir mimari, bununla birlikte varlığıyla bütün kitap ve yapıtlardan daha dayanıklı olduğu su götürmez, bütün halklara ve bütün zamanlara ait tek oyun.*”

3. İnsanlığın yalnızlığı, “büyük yalnızlığı”

Her insan özü itibarıyla biriciktir. Annelerinin, babalarının, arkadaşlarının, yol arkadaşlarının, can yoldaşlarının, eşlerinin biricigidir. *Karşısındaki için kuşkusuz* öyledir de peki insan *kendisi için* kendi *biricikliğini* nasıl hissedecektir? Kanımca tüm büyük anlatıların temelinde bu soruya karşılık bulma, insanı *biçlikten* kurtarıp *biricik* olduğu *bissini* güçlendirme çabası yatmaktadır. Ahmet Haşim'in çılgınlığını anımsatmak gerekirse: “*Melali anlamayan nesle aşına değiliz!*” (Melal: hüzün, üzüntü, dert, tasa)

Hiçlik duygusu, hayattayken yok sayılmak duygusu nasıl yenilir? Ahmet Arif'in dizelerinde söylediği gibi: Savaşarak...

*“Dayan kitap ile
Dayan iş ile.
Tırnak ile, diş ile,
Umut ile, sevdâ ile, dış ile”*

4. Edebiyat Kulübü'nde “Satranç”

“Kalabalıklar arasında yaşanan yalnızlıklar” teması odağında Edebiyat Kulübü'nün yeni yıldaki bu buluşmasında (16 Ocak 2018 Salı) Stefan Zweig'in ünlü romanı *Satranç*'ı konuştuk. Abdullah Özcan Hocam, *Satranç* odağında yazarı ve dönemini ayrıntılı olarak bizlere sundu. Orta sehpa üzerine konulmuş satranç tahtası ve yazarın kitaplarından oluşan köşe sunuma ayrı bir derinlik kattı. Abdullah Hocam zaman zaman bu köşeden yararlanıp yazarın diğer kitaplarına da dikkat çekti. *Yıldızın Parladığı Anlar, Dünyün Dünyası*, biyografiler ve daha okunacak bir yığın kitap...

Satranç buluşmasında keyifli bir edebiyat akşamını onurlandıran, katkıda bulunan, emeği geçen herkese teşekkürler.

“Edebiyat herkese iyi gelir”... Öyle değil mi?